

Kolumbán Vilmos József

## Az egy testben levő tagok az egész test fönntartására irányulnak Kiegészítés a bölöni reformátusok és unitáriusok együttélésének kérdéséhez

**AZ** erdélyi reformáció során kialakult három felekezet együttélésének alapját az 1568. évi tordai országgyűlés határozata biztosította, amely kimondta:

„[...] midőn helyökön az prédikátorok az evangéliomot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerént, és az község, ha venni akarja, jó, ha nem pedig, senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik.”<sup>1</sup>

Az országgyűlési határozat csak a bevett vallások szabad gyakorlását engedélyezte, de a gyakorlati együttélésre vonatkozó kérdésekre semmiféle rendelkezés nem született. Így a napi együttélés íratlan szabályai csak később alakultak ki, és legtöbbször esetekben helyspecifikusak voltak. Ezek közé tartozott a közös templomhasználatra, a hajdani katolikus egyházközségtől „megörökölt” vagyjon jövedelmének elosztására, a közös haranghasználatra vonatkozó jogszabályok, és az unitárius–református együttélés kapcsán akár a közös lelkészi és tanítói állások fenntartására vonatkozó szokások is.<sup>2</sup>

Erdélyben a különböző felekezetek, illetve etnikumok békés kooperációjára számtalan példa van. Dél-Erdélyben a magyar és román reformátusok között valósult meg az együttélés úgy, hogy a román reformáció elindítója és patronálója a magyar református egyház és az Erdélyi Fejedelemség volt. A fejedelmi politika által támogatott román reformáció Hátszeg környékén ért el komoly sikereket, s az 1560-as évek második felében már a román református püspökség megszervezése a legfontosabb kérdések egyike. 1570 körül már több református gyülekezetük is működött, és úgy tűnt, a román református egyház megerősödését semmi nem akadályozza.<sup>3</sup>

---

<sup>1</sup> Benda Kálmán: Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság. In: *Erdélyi Múzeum* (1994), 3–4. szám, 1–4.

<sup>2</sup> Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története*. IV. kötet. Budapest 1905, 45.

<sup>3</sup> A román reformációról és a román–magyar együttéléstről bővebben, ld. Felekezet- és etnikumközi kapcsolatok a 17–18. századi Hunyad-Zarándi Református egyházme-

Báthori István hatalomra jutása viszont megtörte a kezdeti lendületet. Fejedelmi kezdeményezésére az országgyűlés gátat szabott a román reformált egyház további terjeszkedésnek, amikor meghatározta, hogy román egyház csak a hunyadi és zarándi vármegyék területén működhet, valamint Karánsebes és Lugos vidékén. Az uralkodói támogatást élvező jezsuiták szorgalmazásával két román ortodox püspökség is létrejött, és az ortodox egyház újjászervezésére tett lépések ellehetetlenítették a további reformációt. Mindez annyira megnehezítette a frissen alakult egyház életét, hogy az újonnan szerveződött gyülekezetek egy része felszámolódott, a román református püspökség működésének korlátozása pedig végül ennek megszűnéséhez vezetett. Így a 17. században már csak azok a reformált román gyülekezetek maradtak fenn, amelyek a magyar református püspök fennhatósága alá tartoztak. Ezt a helyzetet próbálta orvosolni Bethlen és Rákóczi. Bethlen 1614-ben a nyugat-erdélyi román lelkészeknek adott kiváltságlevelet, két évvel később, 1616-ban pedig a fejedelmi udvar lelkésze 60 román református lelkészt szentelt fel. Rákóczi uralkodása alatt Geleji Katona István püspök irányításával folyt tovább a román reformátusság megerősítése. Geleji 1643-ban, miután vitába keveredett a román vladikával, püspöki jurisdikciója alá vonta a hátszegi, illyei és hunyadi román esperességet. Kezdetben az érintett román lelkészek tiltakoztak a kényszerű döntés miatt, sérelmezték a részleges önrendelkezési joguk elvesztését. Később, miután kiderült, hogy félelmeik alaptalanok, semmiféle jelét nem halljuk annak, hogy a református románok külön egyházat szerettek volna létrehozni. Sőt a 17. század végén, az uniós egyház megjelenésekor a román lelkészek (az önálló egyházmegyei igazgatás feladásának tudatával) kérték a magyar esperesi fennhatóság románokra való kiterjesztését. Az így kialakuló közös egyházigazgatásból fakadó együttélés szép példái valósultak meg a többetnikumú településeken. Hátszeg környékén több olyan gyülekezet is alakult, ahol közösen használták a földeket (Demsus, Bácsi), az iskolaházat (Körösbánya), a templomot (Demsus, Galac, Klopotiva, Felsőszállaspatak és Fehérvíz). Utóbbi településeken a román reformátusoknak nem volt külön temploma, így a magyar reformátusokkal közösen használták a település református templomát, sőt legtöbb esetben egyetlen lelkész pásztorolta mindkét gyülekezetet. Konkrét példa erre Szászvárosi Péter hátszegi lelkész, akiről 1644-ben jegyezték fel: *pastor ecclesiae orthodoxae valachicae Hacziakensis,*

---

gyében. In: *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere. III. 1686–1807. Marosnémeti–Zeykfalva.* Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közléteszi Buzogány Dezső és Ósz Sándor Előd. Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 2/3, Kolozsvár 2007, 5–24 (A továbbiakban: HUZAL); Juhász István: *Refomáció az erdélyi románok között.* Kolozsvár 1940; Kolumbán Vilmos József: Magyar–román kapcsolatok a Hunyad-Zarándi Református Egyházmegyében. In: Kupa László (szerk.): *Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és jelenben.* Pécs 2001, 25–38; Buzogány Dezső és Ósz Sándor Előd: Együttélés a felekezetek és etnikumok között a 17–18. századi Hunyad-Zarándi Református Egyházmegyében. In: Kupa László (szerk.): *Vallás és etnikum Közép-Európában. Tanulmányok.* Pécs 2008, 57–68.

sőt utódai is kétnyelvűek voltak. Kitiden a 18. század közepén Kozma Józsefről jegyezték fel, hogy a helyi román nemeseknek románul prédikált.<sup>4</sup>

Reformátusok és evangélikusok együttélésére több példa is van a magyar nyelvterületről. A Tiszán inneni református egyházmegyék a reformáció után nem szerveződtek egységes kerületté, így nem rendezték az esperesi és a püspöki hatásköröket sem. A Zempléni Református Egyházmegye északi területein a lutheránus szlávok voltak többségben, de egyházigazgatási beosztás szerint a zempléni református esperes fennhatósága alá tartoztak. Ennek kialakulásában jelentős szerepe volt a híthű református Ecsedi Báthori István-nak. Az ő birtokához tartozott a Varannótól északra fekvő, lutheránus többségű terület, valamint Mogyorós vidéke is. Feleségének, Homonnay Fruzsínának pedig Zemplén északkeleti részein voltak birtokai, s így lényegében a család tulajdonába tartozott a Zempléni Egyházmegye jelentős területe. Báthori soha nem szorgalmazta a nem reformátusok áttérését, de fontosnak tartotta a közös egyházszervezetet.<sup>5</sup> 1597-ben a sátoraljaújhelyi zsinaton a varannói lelkészt felhatalmazták a szász evangélikus gyülekezetek felügyeletére, ugyanakkor előírták, hogy a zsinatokon két-három szláv lelkészársával együtt jelenjen meg.<sup>6</sup>

A reformátusok és lutheránusok egyházigazgatási együttélése Erdélyben is működött. A szász evangélikus-lutheránus egyház fennhatósága alá tartoztak azok a magyar református gyülekezetek, amelyek a szász Universitas területén voltak. A legjelentősebb református gyülekezet a Szászvárosi Egyházközség volt, amely valószínűleg még a katolikus egyházigazgatás alatt az úgynevezett szászvárosi *surrogatia* vezető egyházközségévé alakult. Ez a *surrogatia* mindössze négy gyülekezetet foglalt magába, amelyből kettő református (a szászvárosi és a tordosi), kettő pedig evangélikus volt (a szászvárosi és a romoszi). A szászvárosi reformátusok két lelkészi állást tartottak fenn, ezért a káptalant, a *surrogatiában* működő öt lelkész miatt gyakran hívták *quinquefraternium capitulum*-nak is. A *surrogatia* vezetői (dékán) minden esetben a szászvárosi református lelkészek közül kerültek ki. Érdekességként emelendő ki, hogy a reformációkor kialakult felekezetközi egyházigazgatás csak a magyar református gyülekezet vezetésében mutatkozott meg, ugyanis 1634-től Geleji Katona István református püspök fennhatósága alá tartozott a szászvárosi román református esperesség, a fogaraszöldi három román református esperesség, míg a szászvárosi magyar reformátusok felügyelete továbbra is a szász püspök fennhatósága alatt maradt. Továbbá szintén említést érdemel, hogy a szászvárosi gyülekezet erős református iskolát tartott fenn, amelynek a működését viszont a magyar püspök, illetve a Főkonzisztórium ellenőrizte.

---

<sup>4</sup> HUZAL III.: i. m. 9–13.

<sup>5</sup> Dienes Dénes (szerk.): *Zempléni vizitációk, 1629–1671. Miskolci Csulyak István zempléni esperes és hivatali utódainak feljegyzései*. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak 2008, 439.

<sup>6</sup> Uo. 439.

A 18. században a szászvárosi gyülekezet vezetésébe, a lutheránus egyházigazgatás mellett, beleszólt a református Főkonzisztórium is, ugyanis a gyülekezet gondnokait a Főkonzisztórium nevezte ki és erősítette meg tisztességükben, így ez a református gyülekezet az evangélikus és református egyházigazgatás különleges példája lett.<sup>7</sup>

A református egyház fennhatósága alá tartozott viszont két szász lutheránus többségű egyházmegye. Az Ózdi Katolikus Főesperesség felbomlása után létrejött tekei és nagysajói káptalanok szász lakossága evangélikus lett, míg a magyar lakosság a református hitet vette fel. A református egyház szervezetének kialakulása tehette égető kérdéssé a szász többségű két káptalan számára a hovatartozás végleges tisztázást.<sup>8</sup> 1577-ben Alesius Dénes 20 pontból álló kiváltságlevéllel biztosította a két egyházmegye számára az önrendelkezést, illetve a református egyház törvényeitől némiképpen eltérő belső rendjének fenntartását. Ennek birtokában mindkét káptalan élére kizárólag evangélikus dékánt választottak, ami a Tekei Káptalan esetében teljesen természetes volt, ugyanis ott csak evangélikus gyülekezetek voltak, de a Nagysajói Káptalanhoz több erős magyar református gyülekezet is tartozott. A dékánválasztás törvénybe rögzített módját a 18. század közepéig nem kérdőjelezték meg, ekkor viszont a magyar reformátusok több kérését is intéztek a Főkonzisztóriumhoz a református dékánválasztás ügyében. Kéréseiket éppen a kiváltságlevélre való hivatkozással utasította el a testület, míg 1785-ben, tekintettel arra, hogy a magyar reformátusok száma a káptalanon belül megnövekedett, lehetővé tették a reformátusoknak is a dékáni cím viselését.<sup>9</sup>

Unitárius és református együttélés Háromszéken valósult meg. Itt, mivel a reformátusok és az unitáriusok a reformáció századában rendszeresen pap- és tanítóhiánnyal küszködtek, a két felekezet közösen tartotta fenn a lelkészt és tanítót is, sőt egyházmegyei szinten is közös egyházszervezethez tartoztak (Rikán belüli közösség). 1619-ben a református és unitárius egyház szombatosság elleni fellépése a két felekezet együttélésének rendezését is magával hozta. Keserűi Dajka János református püspök a fejedelem támogatásával sorra vizitálta Háromszék azon gyülekezeteit, ahol reformátusok és unitáriusok vegyesen éltek, s megtiltotta az unitárius lelkészeknek, hogy református

<sup>7</sup> Pokoly József: *i. m.* II. kötet, 232, 287; IV. kötet, 41; V. kötet, 24, 61–62.

<sup>8</sup> Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerkesztette dr. Ladányi Sándor. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1977, 430; ill. Kolumbán Vilmos József: *Magyar–román–szász migráció a Nagysajói Káptalan területén*. In: Kupa László (szerk.): *Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben*. Pécs 2010, 80–90; ill. *A Nagysajói Káptalan egyházközösségeinek történeti katasztere, 1745–1814*. Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közléteszi Kolumbán Vilmos József. Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 5, Kolozsvár 2007, 5–6.

<sup>9</sup> Musnai László: *Teke monográfiája*. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, Kolozsvár 1999, 57.

közösségben lelkészi szolgálatot végezzenek. Egyházlátogatásának eredményeként a református egyház 8–12 gyülekezettel gyarapodott (az unitárius egyháztörténet viszont több mint 60 gyülekezet áttérítéséről tud<sup>10</sup>), s a Háromszéken megmaradó mintegy 10 unitárius gyülekezetet az Erdélyi Református Egyház fennhatósága alá rendelték, illetve megtiltották az unitárius püspök vizitációs jogát. Egy évvel később, 1620-ban az unitáriusok a református zsinattól kérték a korábbi együttélésre vonatkozó előírások megerősítését: unitárius és református lelkész ne vállaljon a más felekezeti gyülekezetben lelkészi szolgálatot.<sup>11</sup> Ez viszont nem helyezte hatályon kívül Bethlen Gábor 1614-ben kiadott rendelkezését, amelyben a fejedelem szabályozta a református egyházhoz tartozó unitárius gyülekezetek életét. A rendelkezés harmadik pontja igen érdekes, modern gondolatokat tartalmaz:

„Az egy testben levő tagok, bár különféle föladatokat végeznek, mégis úgy látjuk, hogy ezen tagok cselekvései mind az egész test fönntartására irányulnak. [...] Ezért aztán kezdettől fogva, hogy Isten különös kegyelméből a sötétség oszladozni kezdett, a Szentlélek kegyelmes sugallatára támadtak a fölvilágosodott ortodox és unitárius vallású eklézsiák, s az ortodox és unitárius vallás egyházi dolgokban mindig szabad volt.”<sup>12</sup>

A 17. század végéig a Háromszék területén lévő unitárius és református gyülekezetek közös egyházigazgatási szervezetben éltek. A Rikán belüli közösség tömörítette a négy református egyházmegyét (Erdővidéki, Kézdi, Orbai és Sepszi), valamint az unitárius egyházmegyét is. A fellebbviteli fórumként működő intézményrendszer az egyházkerületnek volt alárendelve; ez döntött az egyházfegyelmi esetekben, de az esetleges dogmatikai kérdéseket mindkét felekezet külön-külön rendezte.<sup>13</sup>

Háromszék nyugati részén, a szék többi területeivel összehasonlítva, az együttélés zavartalan volt. Így például Bölönben a 19. század közepéig közösen használták az unitárius templomot körülvéző várfalat és bástyát, a közös földek jövedelmét pedig számarányosan osztották el a két eklézsia között, sőt az Oltot Szászmagyarós felé átívelő híd jövedelmének felét (a jövedelem másik fele a szászmagyarósi evangélikus eklézsiaé volt) a két felekezet egyenlő arányban osztotta el. Bár a reformátusoknak 1712-től saját templomuk volt, a

<sup>10</sup> Kénosi Tózsér János – Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, II. Sajtó alá rendezte: Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 4/2, Kolozsvár 2009, 394–397 (a továbbiakban: Kénosi – Uzoni); ill: Kovács Sándor: *Az erdélyi unitárius püspökség kialakulásának története*. In: Bocsan, Nicolae et alii (szerk.): *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig*. I. rész. Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár 2010, 158.

<sup>11</sup> Pokoly József: *i. m.* II. 73.

<sup>12</sup> Kénosi – Uzoni: *i. m.* II. 415.

<sup>13</sup> Péter Mózes: *A rikánbelüli communitas*. Sepsiszentgyörgy 1910.

két felekezet közösen öntette és használta a várfal bástyájában elhelyezett harangokat (az unitárius egyháznak volt saját harangja is).<sup>14</sup> A református templom felépítése előtt a két felekezet, a háromszéki gyakorlathoz hasonlóan, közösen használta a templomot úgy, hogy a két felekezet külön időpontban tartotta az istentiszteletet. Miután a reformátusok 1712-ben saját templomot építettek, mindkét felekezet külön, de egyazon időpontban tartotta az istentiszteletet, a harangokat viszont továbbra is közösen használták. Csak temetéskor használták felekezetenként a harangokat; ilyen esetben annak a felekezetnek a lelkésze rendelkezett a haranghasználat dolgában, amilyen vallású volt a halott (református temetés alkalmával az unitárius harangot nem húzták meg). Különleges és a helyi felekezetek egymás iránti tiszteletének kimutatása volt az, amikor a temetés ünnepnapra esett, ilyenkor csak abban a templomban volt istentisztelet, amilyen vallású volt a halott, sőt a másik felekezet lelkésze és a gyülekezet is jelen volt az istentiszteleten. Ha katolikus temetés volt (nem volt katolikus lelkész a faluban), sem az unitárius, sem a református lelkész nem tartott istentiszteletet.

A közös földek adminisztrálását a közpresbitérium intézte. Hivatalból tagja volt a két lelkész, a két számadó gondnok és valószínűleg a presbitérium néhány tagja. A közös gyűléseket rendszerint az unitárius eklézsia porkoláb házában tartották, a határozatokat pedig közös jegyzőkönyvben vezette az erre a célra külön fizetett jegyző (éves fizetése a 19. században 5 váltóforint volt). A testület feladata csak a közös, mindkét felekezetet érintő vagyoni ügyek intézésére terjedt ki.

A békés együttélés a 19. század első feléig tartott. 1843-ban került sor a nagyobbik közös harang tengelyének cseréjére. A javítás sikertelennek bizonyult, ugyanis decemberben a harang a rossz felfüggesztés miatt lezuhant és elhasadt. A közös presbitérium egyhangúlag a harang újröntését határozta el, viszont a leendő harangfelirat tekintetében nem tudtak közös nevezőre jutni. A reformátusok ragaszkodtak ahhoz, hogy az új harangra kerülő felirat tartalmazza a két felekezet egyforma teherviselését, az unitáriusok viszont a két felekezet számarányának megfelelően szerették volna íratni a harangra, hogy egy részt a reformátusok, négy részt az unitáriusok fizettek, illetve kérték a reformátusoktól, hogy a közös jövedelmeket számarányosan osszák el. Mivel nem sikerült megegyezni, a reformátusok a felettes egyházi hatóság segítségét kérték. Incze Simon, az erdővidéki református esperes 1844. április 12-én küldte ki a békéltető bizottságot. A felek meghallgatása után kiderült, hogy mindkét felekezet ragaszkodott eredeti álláspontjához, és így a kérdés rendezetlen maradt.<sup>15</sup> Időközben a református egyház földjei közül néhányat

<sup>14</sup> Köpetzi Sebestyén András: *Rövid átnézése a Bölöni Ev. Ref. Nemes eklézsianak...* Kézirat a Bölöni Református Egyházközség levéltárában, D 3/1. (Ld. a mellékletben.)

<sup>15</sup> Incze Simon esperes levele a Főkonzisztóriumhoz, 1844. május 6. A Főkonzisztórium levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Levéltárában, 1844/164.

pár unitárius gazda önkényesen elfoglalt.<sup>16</sup> A földfoglalással kiegészített panaszt még a nyár folyamán továbbították a Főkonzisztóriumhoz, ahol megtették a szükséges intézkedéseket: tudósították az unitárius egyház elöljáróságát és a Kormányzékot is.<sup>17</sup> Az unitárius egyházzal való egyeztetések nyomán felekezeti bizottságot állítottak fel. Református részről Incze Simont, Bora Eleket és Cserei Eleket nevezték ki, az unitáriusok Kapitány Szolga Imrét, Kováts Ferencet, Gál János esperest és Kis Mihály jegyzőt delegálták a békéltető bizottságba.<sup>18</sup> 1845 tavaszán azonban meghalt Gál János unitárius esperes, és Cserei Magyarországra utazott, így a bizottság nem tudta elvégezni feladatát. Ezért kérte áprilisban Incze Simon református esperes, hogy az unitáriusok Gál helyére nevezzenek ki más küldöttet, s ugyanakkor kérték, hogy az unitáriusokhoz hasonlóan a reformátusokat is négyen képviselhesék.<sup>19</sup>

Hosszas előkészítés után végül 1846. május 8-án szállt ki a békéltető bizottság. A kihallgatást az unitárius, illetve a református parókián tartották, de most sem sikerült dűlőre jutni a vagyonmegosztás kérdésében. Kárpótlásként az unitáriusok 1200 forintot és egy harangot ajánlottak fel, a reformátusok viszont 1600 váltóforintot, a keleti bástyát és a harangot követelték.<sup>20</sup> Incze Simon május 13-án keltezett levelében jelentette a sikertelen békéltetést, ugyanakkor jelezte annak lehetőségét, hogy a bölöni katolikusok is részesevé kívánnak a közös egyházi vagyonból, így azt nem két, hanem három részre kell osztani.<sup>21</sup> Megegyezésre az elkövetkező években sem került sor. Az 1848-ban kirobbanó forradalom miatt a vagyonmegosztás kérdése elnapolódott, s csupán 1870-ben sikerült megnyugtató módon rendezni azt.<sup>22</sup>

\* \* \*

Az alább közölt, a Bölöni Református Egyházközség rövid történetét bemutató kéziratot Köpetzi Sebestyén András bölöni református lelkész állította össze 1849 augusztusában. Mivel az Erdővidéki Református Egyházmegye levéltára a második világháborúban megsemmisült, úgy gondoljuk, hogy Köpetzi Sebestyén írása hasznos útmutatója lehet mindazoknak, akik az Erdővidéki Egyházmegye és a Bölöni Egyházközség történetét vagy az erdélyi

---

(A továbbiakban: FőkonzLvt.); Szabó Sámuel középpajtai református lelkész jelentése a bizottság munkájáról, 1844. április 16. FőkonzLvt. 1844/164.

<sup>16</sup> Incze Simon esperes levele a Főkonzisztóriumhoz a földfoglalás ügyében, 1844. április 30. FőkonzLvt. 1844/165.

<sup>17</sup> Uo.

<sup>18</sup> Uo.1845/33.

<sup>19</sup> Incze Simon esperes levele a Főkonzisztóriumhoz, 1845. április 23. FőkonzLvt. 1845/167.

<sup>20</sup> FőkonzLvt. 1846/164.

<sup>21</sup> Incze Simon esperes levele a békéltető bizottság munkájáról, 1846. május 13. FőkonzLvt. 1846/165.

<sup>22</sup> Fancsal Zsolt: *Múltunkban a jövőnk, jövőnkben a múltunk. A Bölöni Református Egyházközség története*. Hiperborea Könyvkiadó, Torda 2010, 47.

lyi felekezetek együttélését kutatják. Ugyanitt szeretnénk kifejezésre juttatni azon szándékunkat is, hogy Köpetzi kéziratának közzétételével nem a felekezetek közti konfliktusok kiélezése a célunk, hanem az, hogy rámutassunk: több évszázadon keresztül a bölöni reformátusok és unitáriusok egymás mellett a legnagyobb békességben éltek.

### *Melléklet*

„Rövid átnézése a Bölöni Ev. Ref. Nemes ekklezsiának első kezdetétől fogva mostanig és jelenleg annak körülményei az itteni Unitaria ekklezsiával, e folyó 1847dik évben és ezelőtti időkben.<sup>23</sup>

Hogy ezen kicsid ekklezsiában mint pap és szent széki valóságos ülnök szolgálók, 31 esztendőök töltenek el, s ugyan azért több időm vala a több tiszteletes papok idejéknél e rövid jegyzésemet hátra hagyom, mit annyival inkább nagyobb meglepéssel tészek, hogy hivatalomnak utolsó esztendeit anyaszentegyházunknak főpapja, méltóságos püspök Antal János úrnak, generalis notarius, Bodola Sámuel n[agy]enyedi theologia professornak hasznos kormányok alatt, helybéli esperes és nagybaconi pap, tiszteletes Incze Simeon, rendes jegyző erdővidéki kerületeinkben és jelenn középajtai pap, tiszteletes Szabó Sámuel uraknak társaságos igazgatások alatt tölthettem el.

1<sup>mo</sup> Ezen ekklezsiának tagjai és jelenleg élő lelkek ebben nem sokból ugyan, mintegy 227 főből állanak, de magának a testületnek alapulását még az erdélyi reformationnak kezdetiben vagy azon időhöz közel tanálván, régiségével más ekklezsiák felett dicsekedhetik és innént megtetszik ezen évben készült, fellelt levélben felhozott tanuk közül edgyiknek vallomásából az itteni unitaria ekklezsiánál előbb emelte fel fejét, ugyan mégis, hogy azon hátul maradt, okát a hosszas idő vastag homályán keresztül nem láthatom. Első eredetével és régiségével méltán dicsekedhetik a bölöni reformata ekklezsia:

a. Mert 1540-ben, midőn mind Bölön, mind pedig Szászmagyarós a katolikusok kezén volt, Izabella, ekkor erdélyi fejedelemasszony az Olt vizén, Magyarós mellett lévő vámos hidat a körüllevő [...] szabadgyaival hagyománylevél mellett, az említett két faluknak ajándékozván, a chatolikusok mind a két helyről kiirtódtak a reformationnak bójövetelével, és Magyaróson a luterana, Bölönben pedig a reformata és unitaria ekklezsiák születtek, mikor a vámos hídnak jövedelme ekklezsiái kézbe esve, a reformata ecclesia is rögtön jogszerű birtokossa lett, mái napig is az. Tudásom szerint megvolt erről a fejedelmi collationalis levél is, de unitarius curator Kandal János idejében elrekkentették és ma csak is captalanban megtanálható. Ezen hídnak jövedelme esztendőnként plus-minus 200 forint vonás, minek fele a magyarósi,

<sup>23</sup> Köpetzi Sebestyén András: *Rövid átnézése a Bölöni Ev. Ref. Nemes ekklezsiának...* Kézirat a Bölöni Református Egyházközség levéltárában, D 3/1. A szöveg átírása során a Buzogány Dezső és Sipos Gábor által az *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* című forráskiadvány sorozatban lefektetett szabályokat követjük.



más fele része pedig a bölöni két ág ekkleziáké, oly törvénytelen gyakorlattal pedig, hogy a reformata ekkleziia ebből és más külső birtokok jövedelméből csak ötödrészt vészen, az unitaria pedig 4-et. Mikor újjítani kell a hidat, a megkívántató fát az ekkleziák erdejéből állják ki, úgy pedig, hogy a két falunak minden vallású és nemű emberek horgyák a materiat, még az oláhok is, azért pedig, hogy vám nélkült járhatnak a hídon. Minden évben újj év után következő vasárnapon történik a hídbér osztás és a hídnak árendába adása. Mikor egy tisztességes ebéd készítettvén és az asztal fejedelmi asztalnak nézetvén, mind a két megyéből legalább 20 számból álló első tagok megjelennek Magyaróson, Bölönből mikor reformatus 2 személy, unitarius 8 jelenik meg. Az asztalnál illendően kell minden embernek magát viselni, dohányozni, veszekedni, káromkodni büntetés alatt nem szabad.

Továbbá régiségére mutat a reformata megyének:

b. Hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1613-tól fogva 1629-ig száz pengő rhénes forintot ad esztendőnként a bölöni reformata papnak. 58-at ma is kapja a püspöki tárból, a több része pedig hadi segedelmezésre eltartóztatott az uralkodóktól. Ez tehát nem újj alapulására mutat a bölöni megyének, sőt ennek, mint anya ekkleziának eredeti állandóságát mutatták az ebben szolgált papok is, a többeket elzárván a régiség vizsgálódásomtól. [2]

Első papot, kit a régiség feltalálnom engedett, tiszteletes Gidófalvi Istvánt láttyuk bölöni megyénkben, 1668-ban. Másadikot, tiszteletes Csernáfalusi Jánost 1692-ben, ki szolgált 24 évig. Harmadikot, tiszteletes Kovászani Gábort 1744-ben. Negyediket, tiszteletes Nagy Andrást 1758, azaz ezerhétszázötvennyolcban. Ötödiket, tiszteletes Köpetzi B. Jánost 1770-ben. Hatodikot, tiszteletes Mátét<sup>24</sup> 1781-ben. Hetediket 1790-ben, tiszteletes Keresztes Dávidot. Nyolcadikot, tiszteletes Tánzos Imrét 1795-ben. Kilencediket, tiszteletes Baló Jánost 1804-ben. Tizediket, tiszteletes Péter Józsefet 1811-ben. Tizen[egye]diket, magamot, az írott Köpetzi Sebestyén Andrást 1816-ban.

Így alapulván a reformata megye bizonyoson az unitariával együtt az 1570-dik esztendő körül, az addigi római chatolica ekkleziát elnyomták minden külső-belső, fekvő és felkellhető jövait kezekre vették a most is fennálló unitarium templommal edgyütt. A belső fekvőknek mennyisége téssen az 1820-ban október 5-én készült öszveírás szerint 2 jugerumot és 1189 4/6 quadrat ölet, mit máig is mind az unitariusok bírnak. A külső szántó föld mennyisége 29 jugerumot 349 4/6 quadratot. A kaszálló helyeknek mennyisége 50 jugerum és 1472 4/6 quadrat ölet. A Lapos Csere és Két Tér nevű erdőknek pedig mennyisége téssen 834 jugerumot és 771 4/6 quadratot. Ezután épül a vár három bástyáival, Bethlen Gábor fejedelem alatt az 1617-dik évben, még pedig a bölöni lakosok által, kiknek egy része református lévén, a többi lakosokkal edgyütt építik a várt, mégpedig református fejedelem segedelmezésével. A napnyugoti bástyában tartaván a harangok, torony helyett használtatott az 1802-dik évig, mikor ezen bástyatorony leomolván a mostani

<sup>24</sup> A család- vagy keresztnév hiányzik.

toronyt építették az unitáriusok a reformátusok kizárásával. Így zárja ki az unitaria megye a reformatat várbeli használásából is Tóbiás megyebíróságában az 1838-dik esztendőben. Holott tisztán és tökéletesen bírták a várt a reformátusok, kitetszik református Vásárhelyi Szabó Istvánnak Sikó Péterrel 1701-dik 9-dik februárban, ismét Nagy Gergelynek Csernátfalusi Jánossal 1692-dik 21-dik Julii kötött és megyénk ládájában tanálható contarctusokból. Mindkettő castélly és templombéli részét is eladja. Tókés Miklós jövainak öszveírásakor ez íratik 1722-ben a várban [...] vagyon egy kas [...] Tókés Jánosnál [...].

Minekokát ott tanálom, hogy megyénknek sem tudományos, sem fisicai ereje elegendő mértékben nem lévén, s nem keresvén azonban quid juris sed quid boni, a recepta religiokról szólló hazai törvények ellenére, amit adva adott az unitaria megye, elvette megyénk, mégpedig példás elnyomásaival, a fennebb megjegyzett csak is külső jókot virágzó egyetértéssel használták mostanig a két ág ekkléziák minden osztály nélkül.

De hogy dicsekedhetünk megyénknek fentebb sorolt régiségével? Mivel a mi templomunk 1712-ben épülvén jó darab idő jön közbe az eredetből elindulva. Hellyén tanáltatik a felelet itt is, mert a mostani unitarius templomot a miénknek megépüléséig kölcsönösen úgy használták a két megyék, hogy egyik végezvén az isteni szolgálatot, a más ment be ugyanazt megtenni. Itt kezdődik már a nagy kárral megvásárlott békesség is. Ezután a két nagyobb közös harangokat, az unitaria ekklézia ön tulajdon harmadik és kisebb harangjával együtt a csakugyan közös bátyatoronyba helyheztetve, a mívesnap és innepi isteni tiszteletnek végezése végett egy harangszóra ment, s most is mégyen templomába a két gyülekezet. Temetés alkalmával a harangozói kormány azon papnak volt kezibe, akinek részéről esett a temetés, azon jegyzéssel, hogy a kisebb harang nem húzatott meg a református halottnak. Midőn innepen volt temetés, a más pap hallgatóival együtt azon templomba ment, mellynek részéről volt a halott, elmulatván ekkor maga templomába menni. Sőt ha csak a római catholicus cantor temetett is innepen, nem tartott ekkor templomozást sem unitárius, sem pedig református [3] pap.

Emellett a külső közös jókot a két presbitérium igazgatya, mikor szükséges az unitaria ekklézia porkoláb házához gyűl össze a két helybéli papoknak elnökletek alatt és neveztetik közpraesbiteriumnak. A két megye részéről két inspector curator, most tekintetes Bíró Sándor úr református, és ifjabb Szabó László unitárius. Vagynak különös presbitériumok is mindenek ekklézia részéről. A közös praesbiteriumban az osztály nélküli kérdések és jók tárgyoltottnak a két rendű ministerek, inspector curatorok, megyebírák és hitesek által. E végre tartatik egy közös protocollum azon jegyzéssel, mi ismét a reformatata megye elnyomására vagyon intézve, hogy a jegyzőkönyvet magok az unitáriusok vévén, és a közös jókra használtatván mégis ezt szokták homlokára írni: Az Unitaria Ekklézia jegyző könyve. Az ezt vivő jegyző közjegyzőnek neveztetik, öt pengő rhénes forint esztendei fizetése, miből egyet a reformatata

megye szokott fizetni, miről nyugtárványt szoktunk venni, annak megmutatására jövendőre, hogy még nem osztozott meg a két megye, ezután sem kell elmulatni tehát. Közjegyző unitárius volt mindeddég, a most is, minek oka egyfelől, hogy a reformátusok nem taníttatván gyermekeiket külső nevelőházakban, tanulatlanok, másfelől pedig az, hogy ezen jegyző könyvbe a reformata megye jogait elnyomó iratok férkeztessenek bé, olyanok pedig, mint-ha megvolnának osztozva a két megyék és a reformatát nem fél, hanem csak ötöd rész illetné, mit jövendőre pedig magokkal, a reformátusokkal akarják bébizonyítani, mert a leiratát megjegyzi a notarius, tétettvén elől a két rendű ministerek, inspector curatorok, számadó curatorok, azután a két nemű hitesek ülésrendi szerént. Tovább mégyen a jegyző a tractolandó tárgyoknak és ezekről hozandó ítéletnek sorozásával, jelesben a fennebb említett sértő terminusoknak bélopásokkal, és ilyen terminusoknak az jegyzőkönyv felolvasásával esni szoktatott átugrásokkal, mivel mi is gyakran csalódtunk meg, jól-lehet ezek ellen vagy a jegyzőkönyvbe irottokot, vagy pedig azon kívüli óvásokot hagyunk fel. Ilyen nyomattatás az is, hogy a közjegyző könyvet magoknál tartván az unitáriusok, átírás végett sem kaphatyák kezekre a reformátusok. Oh, ha valahára már reformatus közjegyző és csak ezzel is a mérész és számtalan elnyomásokat elzáró út lehetne!

Kitetsző nagyobb és legelső letapadása a reformata megyének az unitaria-tól akkor és az volt, mikor még kezdetben ez amazt a bévett vallásokról törvényeknek ellenére ötöd részre szorítottotta, s mái napig is a külső jövedelmeket incassálván elsőbben az unitaria megyebíró ötöd részét azután adja ki a református megyebírónak vagy nyugtárvány vagy közjegyzőkönyvi irat mellett. De mi okon jött folyamatba ezen törvénytelen s csaknem az egész kereszttyén világban példátlan kezelés? Véleményem szerént abból és onnan, hogy a megyékben tanálható lelkek felszámíttatván és mérlegbe tétetvén, a reformata ekklesiában csak egy ötöd rész tanálatott. De ez nem ád azért just az unitaria megyének a négy részhez, mert az eredeti törvények nem lelkek számának, hanem ecclesiáknak osztotta a jókot egy az egyiknek, mint a másiknak. [4]

Ilyen törvénytelen sérelmek a reformátusoknak. 2. Az, hogy a belső ecclesiái jókot magok részekre ragadozták az unitariusok, melly jókot tészik az ők temetkező helyek, papi, mesteri, harangozói vagy porkolábi lakjok, a templom jószág és vár, mint középületek. 3. A várból lett kizárás is példás sérelem lehet, mit használtak is a reformátusok az 1847-ben készült esketés szerént, a Tóbiás József curatorságáig 1838-ig. 4. Az eredeti toronynak változtatása, miszerént leomolván az 1802-ben, az unitariusok a mostanit felépítették a reformátusoknak kizárásokkal. Továbbá megjegyzést érdemel, hogy az eredeti bástyatoronynak köveiből építettett az újj torony. 5. Pédás sérelem, s csaknem kezdete a két megyék egymástól lejendő elszakadásoknak az újj nagy harang. Miszerént azon vád alá hozzák az unitáriusok a régi közös nagy harangot, hogy a ne talám elég hatós hangot nem adna, mellyen újj tengéllyel

lehetne segíteni. Ezen gondolattól vezéreltetve a reformata ecclesianak meg-edgyezése, híre, tutta nélkül levétezik helyéről az unitáriusok által 1843-ban, oda nem értő mesteremberrel, temérdek fával, durva vasazással úgy tenge-lyeztetik újra a régi közös nagy harang és a felkötéssel rendetlenül úgy szorítottak fel az ütővel edgyütt, hogy 1721-ben épülvén ezen nagy harang, és minekutána a régi tengellyel épen szolgált volna 122 esztendőket, az új tengellyel és vasazással pedig csak két holnapot és 21 napokat, decembernek 7-ikén 1843-ban, hajnali harangozás alkalmával öszveromlik a régi közös nagy harang, némelly unitárius eszelős előjárók miatt, mind a két megyének tetemes kárára. Még pedig az írt 1843-ik évben lett ezen romlás, mindezekből önkéntesen gyanakodhatik bár ki is, jelesen a reformata ecclesia, hogy az unitáriusok magok rontották el a harangot, mit ők sem tagadtak elő rendiben. Ennek következtetésül több ízben tartanak gyűlést a két megyék az újjannon öntendő harangnak tárgyában, de minden várt következtetés nélkül, mert az unitaria ecclesia az kívánta, hogy a régi elhasadott harangon való írás eltöröltetvén, az újra írássék ez: Az unitaria megye 4 részt, a reformata pedig csak ötödöt fizetett, sőt kiterjedvén ezen egyezés a külső birtokokra is, ismerje el a reformata ecclesia kötelezésével. Azonban a reformátusok kívánságok ide ment ki, hogy ők elhallgatták a harang mikénti elromlásának felfedését, és a fellyülírás eltöröltetését sem ellenzik, csakhogy az új harangra írássék az, ami vagy a közbelső harangon, emellett nem ötöd, hanem fél fizetésben kívánnának részesülni. Ezen ellenkező kívánságok közül egyik sem sikerülhetvén, a reformátusok a jelen sérelmekhez a torony várbeli nyomattatásokat is hozzáragasztván, a két Főconsistoriumok eleibe terjeszték ügyököt, honnan békeltető biztosság rendeltetik, melly meg is jelenik Bölönben 1846-ban, május hó 8-ik napján, délelőtt az unitaria, délután pedig a reformata megye papi házoknál. Mégpedig a reformátusok részéről méltóságos Cserei Elek tractualis algondnok, tekintetes Bora Elek segédalgondnok, ordinarius notarius Szabó Sámuel, középajtai pap tiszteletes Péter József uraknak, az unitáriusok részéről pedig esperes tiszteletes Kis Mihály árkosi pap, Hadnagy Szolga János, és ügyvéd Kováts Ferenc uraknak személyekben. Így sem lehet kieszközölni az intézett békét, azonban feltűnék a reformata megyének azon boldogító segedelmezése, mi mostanig soha nem volt: tudniillik nemcsak, hogy megesméri az unitáriusok a belső jókhoz való jogát a reformata megyének, hanem a külső jókat kivéve ígérenk 1200 vonás rhénes forintot és a közbelső harangot. A református atyafiak ezzel nem lévén megelégedve, kívántak 1600 rhénes forintot, az írt közbelső harangot és a napkeleti bástyát. Ezt meg nem ígérvé az unitarius atyafiak, a biztosság relatioját teendő a Főconsistoriumhoz, elbomlott. [5]

Ezen representatio mellett, mind a két megye kérelmét adgya fel consistoriuma eleibe. A reformátusok azt, hogy nyitassék út az osztályos törvénykezésre, s az által mind a belsőkből, mind pedig a külsőkből nem ötöd, hanem fél részt nyerhessen. Az unitariusok azt, hogy maga részére épített-

hessen más harangot. Míg a reformata consistorium késett volna illető rendeletével, az alatt az unitaria megye szabadságot nyert arra, hogy önerején harangot önthessen. Következésképp 2808 rhénes forint 53 dénár gyűjt össze a közös jövedelmekből az unitaria megye harangöntés ürügye alatt. De egyfelől, hogy megfelelni láttassanak az önerőről való felsőbb rendeletnek, másfelől pedig, hogy a közös jókból jövedelmeket zavarba hozhassák, köz és személyes kéregetés útján csakis magok felekezettyeknek részéről mintegy 387 rhénes forintot gyűjtenek fel. Illy mesterséges fogásokkal 1 kilenc mázsát három fontot, hozzátevén még ehhez a persellyezésekre 62 font haranganyagot, összesen 9 mázsát 65 fontot nyomó új harangot öntetnek magoknak az unitariusok Brassóban az 1847-dik évben. Minden kelléket értve fizetnek érte 3125 magyar forintot, néhány dénárt. 1847–1848 évekre beadott számadások szerint közkéregetés útján 387 magyar forint gyűl ezen összevből, a több része pedig osztatlan jókból jött bé. Mikor százados nyugvóhelyéről levén a régi közös és általok elrontatott nagy harangot, sőt a torony alá tévén helyét az új harangnak feltételével, elfoglalják a közelebb írt évben September hó 10-dik napján. Mindezeket a reformata megye tutta és béedgyezése nélkül. Következésképp ismét a megyék híre nélkül 1848-ban October hó napjaiban Agyagfalván tartott országos gyűlés alkalmával Szabó László unitarius, Bíró Sándor református curatorok a székely nemzetnek ajándékozván az elromlott harangot. Ezen évben decemberben el is vitetett S[epszi]Szentgyörgyre.

Látni való dolog tehát, hogy ezen nyomattatása megyénknek nem csak a legérdekesebb, de sőt inkább a két megyének egymástól leendő elszakadásoknak bizonyos előkövettye azon megjegyzéssel, hogy az új harangon lévő fellyülírás ez: A Bölöni Unitaria Eccla ön erején épült 1847-ben. De vallyon minémű önerő lehet az, mikor a közös jók jövedelmekből gyűjtetett össze, mellyeknek fele része a reformata ekkléziájé törvényszerűleg? A közbelső közös harang minden nap ötször vonatik meg a két ecclesia, sőt úgy szólva az egész falu hasznára. A református halottaknak pedig csak egyedül ő szolgál.

Több effélékkel köszönte meg jóságát a reformata megyének az unitaria. Azt, hogy sok rendű káraival, sőt nyomattatásaival mind ekkoráig virágzó békességben élt vele, mint testvér testvérral minden osztály nélkül. Különös jósággal viseltetett a reformata ekklézia 1822–1823–1824–1825-dik években, mikor az unitaria megye templomát újjítván, és elegendő költsége nem lévén, a reformata ekklézsiái bélmerei jövedelmet ezekben az esztendőkbén minden interes nélkül használásokba által engedte, úgy mindazonáltal, hogy a következő 1826-diki évben a reformata megye használta egész Bélmézőt. Igenis, de a négyévi jövedelme interessének elvesztésével. A közös birodalmaknak belső részét az unitariusok kezekre vévén mesterséggel, nyomattatással és csalárdságokkal mostanig használták, használják most is, úgy annyira, hogy a reformátusok a birodalmi testületnek csak lábát bírják, azt is törvények ellenére.

Emellett a régi két nagyobb harangoknak fele része illetvén a reformata ecclesiat az említendő okoknál fogva a virágzó békesség és közösködést belső erejének gondolta, ugyan azért egyedüli használatra által engedte harangját szembetűnő kárára, mert az innepi és mívesnap isteni szolgálatokban, ha szintén részt vett is a reformata ecclesia a temetések alkalmával történt kárait kéntelenítettett elnézni, midőn [6] az unitaria megyében tudtom szerént 1270, a reformataban pedig 245 lelkek tanáltatván, midőn az unitariaban 36, reformataban 4 temetések esnek egy évben, ott hát az ötödnél több halottnak harangozván. Csak a harangokban való jósága is tehát ki tűnő ennek amazhoz.

Továbbá nem lévén az unitaria megyének csűrös kertye, a papi és mesteri lakokon, mik büttel függenek megyénknek templomán hátulli jószágára, amelyből anyaszentegyházunknak nagyméltóságú főtanácsa híre nélkül, ecclesia némelly tagjai 4 öl szélességű helyet egész hosszába beadnak az unitaria megyének cserébe (most is fel bontható) a Faragó-kőnél Büdös Kútnál lévő csaknem hasznosíthatatlan földeket adgyák helyette. Mindezen jószágait a reformata ecclesianak mivel viszonyozta az unitaria? Nem egyébbel, mint azzal, hogy ami jogát még el nem nyomhatta, jövait bé nem falhatta, mindazokat merész s álnok utakon magáévá tehesse.

De talám azt mongya valaki, mimódon keres belső fekvő jókot a reformata megye az unitariatól, mikor annak is vagynak hason belső birtokai. Kész a felelet. Igenis vagynak, de azok közül még csak egy sincs a közös jókból, mert vagy kegyes adakozásból, vagy maga industriajából, vagy éppen a törvény jótékonyaságából.

Vagyon temploma a reformata megyének. De ezt önerején építti magának az 1712-dik évben, addég pedig tudásom szerént elesvén a catholicusok kezéről a reformatio bėjövésével a mostani unitaria templom. E volt a két megyének olyan köztemploma, hogy az egyik végezvén az isteni szolgálatot, a más ment bé helyette azt tenni.

Vagyon templom jószágá, de e két kezekről jövén, egy részét hol a templom áll, különös iparkodásával szerzi meg Bölön falvától. A más részét pedig templomon hátul hídvégi gróff Nemes György kegyes hagyományából nyerte birtokába a reformata ecclesia 1709-ben.

Vagyon fél-fél része a régi két nagyobb harangokból, mellyek az unitáriusoktól épült, de azért a következőkben közös toronyban voltak, ott most is az egyik, a más letéve.

Vagyon papi lakja. De azt, mit tudhatom, Basa Tamásnak hagyományából kapta kezibe a reformata megye a Kisbölön oldalán lévő földdel együtt 1642-ben. Ki azon időben Háromszék főkapitánya és tanács úr, azonban a bölöni reformata ekklézsiának különös pártfogója és nagy jóltévője volt. Annak előtt pedig Cserei jószág volt a papi lakhelly.

Mesteri lakja, melly ez utakon alapult: 1. Falutól belső részre, a feljáró út mellett. 2. Közből a Cserei famillia adományából, úgymint Cserei Farkas úrtól. 3. Külső fele, melly ma Tanoroknak tartatik tekintetes Dónát Mihállyal lett

csere úttján, 1818. Adván érette megyénk a mesteri jószághoz tartozó és Agyagos tetőn lévő örökös földét.

Temetkező helye olly formán, hogy kezdettől fogva temetkeztek a templom jószágára a reformátusok mindaddig, míg most közelebb az 18[...]<sup>25</sup> évben a királyi fő kormányszéktől kirendelt biztosságtól kizáratik megyénk temetkező helyéből, csakis azon okból, hogy az netalán a falu sorába esnék és volna. Mikor nem lévén helye megyénknek hová temetkezni, a falutól kezdi azt követelni. De a sem adhata azon időben célarányos helyet communa terranumaiból, mint az Olt felé való határban Nyíres sássában egy 3 szegeletű kaszáló helyet az országút mellett. Ahová nem lehetvén temetkezni, a loci ministereknek adja kezekbe megyénk olly formán, hogy a hídvégi gróf nemes familiától a templom háta megett, a loci ministerek használásokba adatott és hagyatott jószágának első feliből 4 német öleket keresztül elszakaszt temetkező helynek a visitatio, adván érette a nevezett Nyíres sássabéli kaszálót, azon megjegyzéssel pedig, hogy bételvén a kiszakasztott 4 ölnyi hely, hátrább, sőt végig mehessen idővel, ha a szükség magával úgy hozángya.

[7] Vagyon a reformata megyének harangozói lakja. De azt törvénykezéssel nyerte megyénk a bölöni olá ekklesiától, a catholica megyének azon jószágocskájával együtt, melly vagyon napkelet felől, mint megtetszik Martius 19-ik napján 1817-ben kimondott ítéletből. Két egyenlő részekre el is méretik ugyan a ki perlett jószág a pápista megyével június 22-én 1822-ben végrehajtott biztosságnak munkálattya szerént, mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy a mi részjószágunk nagyobb, hosszára negyedfél német öllel a catholica megye jószágánál azon okból, hogy napnyugot felől ismét a pápista ecclesia temetkező helye határozván harangozói lakunkot. A két jószág között egy 7 német öl szélességű és a mezőre kijáró úttya volt a falunak. Melly út elzáratván átalam és Túri Farkas úr által, ismét kétfelé mérettetvén a bölöni hitések által az írt negyedfél öl a mi lakunkhoz, más része pedig a pápista temetőhöz szakadott talám 1829-ben. A hitések relatiojat nem váltotta ki a megyebíró.

Miknél fogva ezen elé sorolt belső jószágaink nem az unitaria megyével közös belső birodalmakból jöttek kezünkre. Azokat mind az unitáriusok bírják. Mi csak a külső jók ötödrészét használjuk. Ideje volna, hogy már valahára azokból is kikapnók nem ötöd, hanem félbeni részünköt az unitaria megyének 1846-ban lett megesmérése és a hazai törvények szerént. Ezeknél fogva nincsenek kiosztozva egymástól a két megyék. Tanálni lehet mindazonáltal olyan kitételeket itt és ott, jelesben a közprotocollumban, bélmező compositiojában 1802-ben, mintha osztály lett volna közöttök, de ezen kitételrel csakis a haszonvételre, nem pedig a gyökeres jussra vagynak intézve. 1802-ben sem azt nézték az erőtelen reformátusok quid juris sed quid boni aláírhatták hát a compositiot, csakhogy kaphattak valamit. Emellett egy lévén a közpresbitérium – egy ennek protocolluma – az is az unitariusoknál állván, egy, tudni-

<sup>25</sup> Az évszám helyét kihagyták.

illik unitarius a közjegyző, még pedig a reformatus hallgatóknak tanulatlanságok miatt, igen könnyen keletkezettek azért osztozást igénylő kitételek vagy a jegyzőnek malitiaja, vagy észre nem vételünk, vagy az unitaria megye hatalmas állása miatt. Csakugyan ezek ellen óvásokat is tettünk a közjegyzőkönyvben, contarctusokban és intő utasításokban is. Ugyan azért kimerítő okokat tanálnak a következőben mindarra, hogy a fekvő jókban, és általában mindarra, hogy a mostani unitarius templomban, a toronyban, régi két nagyobb harangokban és a várban, úgy a külsőkben nem ötöd, hanem fél részhez vagyon joga a reformatata megyének. Az ötödkezelés mikor kezdődött, nem tudom. Véleményem szerint azon okból, hogy akkor csak ötöde tanáltatott a reformatus lelkeknek, négy része pedig az unitariusoknak. Fél részt adnak a reformatata megyének a belső felvő jókból e következők: mert

A belsők után járandó külsőket osztály nélkült bírja a reformatata megye. Részesülni kell a belsőkben is. Mint az élő állatoknak, nem lehet lábok fő nélkült, úgy a reformatata megye külső közös jószágának lenni kell fejének is, annyival inkább, hogy reformatata megye belső jószágait más utakon kapta.

Fél részt adnak a bévett vallásokról szólló hazai törvények, ellent nem állván itten az 1791-béli dieta azon határozattya, minden jók azon ekklézsiánál maradjanak örökre, minek akkor birtokában voltak. Ez csak az olyan ecclesiakra alkalmazható, mellyek olyan jókot keresnek valamelly ecclesiától, melly jóknak birtokában nem voltak a dietakon. A bölöni reformatata megye pedig akkor is benne volt a birodalomban, csakhogy az osztály volt hátra.

[8] Félrészbeni joga vagyon a toronyban a reformatata ecclesianak, mert az eredeti torony reformatus lakosoktól is a várral együtt épül, abban tartattak a két nagyobb közös harangok eleitől fogva. Ezen torony leomolván ugyan 1802-ben a földingás miatt, helyébe építették a mostanit az unitariusok, nem fogadván el a reformatata megyének segedelmezését intő utasítás mellett is. De azért része van benne: 1. Mert a régi toronymnak materiaját belé rakják 1847-ben készült esketés szerint. 2. Mert abban tartattak a közös harangok olly formán, hogy egy harangszóra gyakorolván a két megye az isteni szolgálatot, temetések alkalmával, mikor reformatus holt meg, szabadoson járt a toronyban a reformatus harangozó, úgy jár most is. 3. Mert mindennemű farésze a toronymnak az osztatlan közös erdőből épült, s épül ma is.

Fél részt adnak a reformatata megyének a két régin harangokon található fellyülírások. A nagyobbikon, melly actu elhasadva a torony alatt fetreng, ezt lehet olvasni: In Laudem Dei – post Ruinam denuo funditur, Cura et Sumptu Bölöni – In Segesvár Anno 1721. Mikor a bölöni lakosok között egy arányban építők voltak a reformatusok is. A második közös harangon ismét ezen írást lehet látni: Bölön curator Stefan Kandal – Funditur sumptu Eccl. Unitar. et Refor. Religin.[!] 1707. A Kandal idejében épülvén ezen harang, ki akkor curator volt, határtalan bátorság és szemtelenség valakinek tagadni a reformatata ecclesia félrészbeni jogát. Mert közösen építették a két nagy harang.



Fél részt adnak a vár körül tanálható igazságok. Napkeleti részén lévő bástyának nyugoti oldalán egy faragott kövön lássad ezen írást: Propugnaculum et turris fortissima – nomen Domini – aedificatum opera incolarum Beoleon – Anno Domini 1617 Georg Köpeczi.

Alapítva lévén ezen évben a reformatata ecclesia, annyival inkább, hogy vége felé úgymint 1668-ban papja is volt. Tagjai egyaránt építették a várat a több lakosokkal. Mint tudhatom, 1729-ben megégyvén a vár, ismét most a mi időnkben kidölvén napnyugoti oldala bémelve bal felől, emellett ugyanekkor újjíttás kívántatván az egész várnak, egész körülállás kívántatván, mindkét alkalmatossággal a fából való részek a Lapos Csere nevű közös erdőből épültek, a nagy tömeggel leszakadott fákat megszámitani sem lehetett. Úgy ma is ezen erdőből újjíttaték. Ellent nem állhat itt az, hogy a reformatusok is templomoknak, és más belső épületeiknek fa részét onnan állították ki, mert csakis egy bástyában, vagy a toronyban, akár pedig az említett állásokban több fa pusztult el, mint a reformatata megyének együttvéve minden épületeiben tanáltnak. Azonban ezen épületek az unitaria parochia, mesteri, harangozói épületekkel jönnek egy mérlegbe, akkor mikor sem tornya, sem pedig vára nem volt különösön a reformatata megyének. Az állásokat is a reformátusok kikerülésével atták el magok hasznokra. Hát most nemrégiben az unitaria templomnak egész napnyugoti fele részével nagyíttása tétettvén, valyon nem hoztak-e több fát ki a közös erdőből, mind mennyi a református templomban tanálható?

Utójegyzés a vámos hídról. A mostan folyó polgári háború alkalmával elrontatván a híd a katonaságtól, a közös praesbiterium meghatározta, hogy soha többé meg sem építi ezen hidat azon okból, mert tapasztalta, hogy a hidnak gyakor ízben, csaknem minden évben megkívántató újjíttása miatt csere erdejek elpusztulandó és a terhes költségek is meghaladják jóval a jövedelmet. Ezeknél fogva jelenleg meg is vagyon szűnve a többször írt híd, mit gondolatom szerint jó lett volna csakugyan fenntartani csak azért is, mert mint tudhatom fejedelemtől adatott vámos híddal Erdélyben a bölöni reformatata, unitaria és magyarósi hármás megyén kívül egy megye sem dicsekedhetett. Bizony komoly érzés 309 éves hídnak megszűnni. Írtam és bégeztem Bölönben augusztus 16-án 1849-ben.

Köpetzi Sebestyén András, helybeli pap. mtk.

Utól irt, sajnálom, hogy minden adások és kétessegek és feltételek mellett, között éltem és a dühöngő polgári háború e tárgy törvényes ellátásától lezár engemet. Lépje el az utókor.”